

UMUMIY O'RTA TA'LIMDA MUMTOZ NASR NAMUNALARINI O'QITISHDAGI PEDAGOGIK MUAMMOLAR

Norqulov Nurzod Saidmurodovich

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU O'quv ishlari bo'yicha dekan o'rinbosari

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7307375>

Annotatsiya. *Ko'p asrlik tarixga ega madaniy va adabiy merosimizga munosabat istiqloq tufayli tubdan o'zgardi. Xalqimiz tarixi, dini va adabiyoti, ma'naviy qadriyatiga e'tibor kuchayib, ularning mavqeyini tiklash, xalqqaasl holida yetkazish imkoniyati paydo bo'ldi. Bu esa boshqa sohalar qatori adabiyotshunoslikda ham teran ilmiy izlanishlar olib borish, adabiy merosga yangicha nuqtayi nazardan yondashish zaruratini ko'rsatdi. O'tmishda yashab ijod etgan shoir va adiblar merosini xolisona o'rganish va munosib baholash har qachongidan dolzarb vazifaga aylandi.*

Key words: *pedagogik texnologiyalar, shoir va adiblar, meros, yangi davr adabiyoti.*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ ОБРАЗЦАМ КЛАССИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ В ОБЩЕМ СРЕДНЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. *С обретением независимости коренным образом изменилось отношение к нашему многовековому культурному и литературному наследию. Возросло внимание к истории, религии, литературе, духовным ценностям нашего народа, появилась возможность восстановить его статус и довести до статуса нации. Это показало необходимость проведения глубоких научных исследований в литературоведении, как и в других областях, для подхода к литературному наследию с новой точки зрения. Объективное изучение и правильная оценка наследия поэтов и писателей, живших и творивших в прошлом, стали как никогда актуальными.*

Ключевые слова: *педагогические технологии, поэты и писатели, наследие, литература новой эпохи.*

PEDAGOGICAL PROBLEMS IN TEACHING CLASSICAL PROSE EXAMPLES IN GENERAL SECONDARY EDUCATION

Abstract. *Attitude to our centuries-old cultural and literary heritage has fundamentally changed due to independence. The attention to the history, religion, literature, and spiritual value of our people has increased, and there has been an opportunity to restore their status and bring them to the status of a nation. This showed the need to conduct in-depth scientific research in literary studies, as well as in other fields, to approach the literary heritage from a new point of view. The objective study and proper assessment of the heritage of poets and writers who lived and created in the past has become more urgent than ever.*

Key words: *pedagogical technologies, poets and writers, heritage, literature of the new era.*

KIRISH

Hozirgacha ta'lim tizimida o'zbek mumtoz nasr namunalarini o'qitishning turli masalalariga bag'ishlab tadqiqotlar olib borildi. O'zbekiston Milliy universiteti, Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAUning tegishli kafedralari o'qituvchi va tadqiqotchilari tomonidan adabiyot o'qitishning dolzarb masalalariga bag'ishlangan metodik maqolalar to'plamlari, darslik va qo'llanmalar chop etildi. Professor B.To'xlievning adabiyot o'qitish metodikasi borasidagi qator ilmiy ishlari, professor Q.Yo'ldoshevning "Adabiyot o'qituvchisiga metodik yordam"

turkumidagi risolalari, Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU O‘zbek tili va adabiyotini o‘qitish metodikasi kafedrasini tomonidan chop qilinayotgan maqolalar to‘plamlari, ushbu kafedra tashkil qilayotgan “Til va adabiyot ta’limida yangi pedagogik texnologiyalar” respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari, shuningdek, respublikamizda nashr qilinayotgan “Til va adabiyot ta’limi”, “O‘zbek tili va adabiyoti” kabi manbalarda metodist olimlar va adabiyot o‘qituvchilari tomonidan izlanishlar olib borilgan.

METOD VA METODOLOGIYA

Ma’lumki, hozirgi paytda o‘rta maktablarda va akademik litseylarda adabiyot ta’limi mazmunan xalq og‘zaki ijodi, eng qadimgi (islomgacha bo‘lgan) davr adabiyoti, mumtoz adabiyot hamda yangi davr adabiyoti tarzida o‘qitilmoqda. Bu davr, ruknlarga mansub namunalarning o‘qitilish saviyasi hamda murakkablik darajasi bir xil emasligi barcha mutaxassislariga birdek ayondir. Qaysi bir muallim xalq og‘zaki ijodini, kimdir qadimgi davr ijod namunalari, yana boshqasi hozirgi davr adabiyotini sevib, ko‘ngildagiday o‘qitishini e’tirof qilishi mumkin, lekin mumtoz adabiyot namunalari ortiqcha qiynalishlarsiz o‘taman deydi o‘qituvchini topish amrimahol. Avvalo diqqatni mumtoz adabiyot namunalari o‘qitilishining hozirgi kundagi ahvolini tahlil etishga qaratdik. Chunki biror kimsaga nimanidir tavsiya etish yoki nimanidir o‘rgatish uchun, avvalo, o‘sha masalaning joriy holatini aniqlab olish zarur bo‘ladi. Shunday qilib, Akademik litseylarda mumtoz adabiyot qanday o‘qitilmoqda? Aslida bu ritorik savolga o‘xshab ketadi javobi aniq — yaxshi emas. Lekin bu “yaxshi emas”liklar nimalarda namoyon bo‘ladi? Sababi nimada? Ularning ildizlari qayerga borib taqaladi? Ana shu savollarga javob topish muhim. Bu tashxis qo‘yishdek bir gap. Shunga qarab chora izlanadi, tadbir belgilanadi. Bizningcha, qoniqsiz ahvoldan ikki: ob’ektiv va sub’ektiv sabablari mavjud bo‘lib, ularning biri boshqasining chuqurlashuviga sabab bo‘lmoqda. Ob’ektiv omillar o‘qituvchi shaxsiyatidan ko‘ra ko‘proq ta’lim mazmunini tashkillashtiruvchi muassasalar, direktiv hujjatlar bilan bog‘liq. Biz bunda, avvalo, standartlar, dasturlar, darslik va metodik hamda o‘quv qo‘llanmalarini nazarda tutmoqdamiz. Biz standart va dasturlardagi to‘ldirilishi kerak bo‘lgan o‘rinlar, darslik va qo‘llanmalardagi bartaraf etilishi lozim ko‘ringan nuqson va kamchiliklar borasida mulohazalarimizni bayon etamizki, yechimini kutayotgan muammolarning talay qismi ular bilan ham bog‘liq. Biz, avvalo, standartlar to‘grisida so‘z yuritamiz. “Davlat ta’lim standartlari umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, kasb-hunar va oliy ta’lim mazmuniga hamda sifatiga qo‘yiladigan talablarni belgilaydi”. Umuman olganda adabiyot bo‘yicha DTS ushbu fanning mazmun va sifatiga qo‘yilgan talabni qoniqarli darajada aks ettiradi. Mazkur hujjatning mohiyat jihatdan yaxlit, umumiy harakterda bo‘lishini nazarda tutsak, unga jiddiy e’tiroz bildirishga asos yo‘q. Faqat nazarimizda, yanada aniqlashtirilishi kerak bo‘lgan o‘rinlar, xususan, unda mumtoz adabiyot o‘qitilishiga doir mazmuniy tafsilotlar, sifatli ko‘rsatkichlar alohida o‘z ifodasini topishi maqsadga muvofiq, deb o‘ylaymiz. Adabiyot ta’limida mumtoz she’riyatimizni o‘rganishda DTS hujjatlarida aks ettirilgan talab va tavsiyalarga muvofiq tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Davlat ta’lim standarti ta’lim xodimlari o‘qituvchilar uchun me’yoriy hujjat sifatida xizmat qilmoqda. Standart talablari esa ta’lim jarayonida bir necha yangi usullarni tatbiq etishni taqozo qiladi.

TADVIQOT NATIJASI

Buning samarali yo‘llaridan biri ilg‘or pedagogik texnologiyalarni mahalliy ta’limga olib kirish, milliyashtirish va uni ta’limga tatbiq etishdan iborat. Ilg‘or pedagogik texnologiya ham shu maqsadni o‘zida ifoda etgan bo‘lib, DTS talablarini bajarishga xizmat qiluvchi usullardan.

Ilg'or pedagogik texnologiyaning maqsadi ta'lim jarayonida, ayniqsa DTS talablari asosida bilimlarni egallashda o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorligini shakllantirishga qaratilgan. Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol usullar, uslublar, innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanib, ta'limning samaradorligini ko'tarishga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda.

Adabiyot dasturlarini tuzish va darsliklardagi mumtoz she'riyat poetikasi masalalarini yoritishda mualliflar o'z bilganlaricha harakat qilmasdan, soha mutaxassislari bilan bahamjihat va bamaslahat ish ko'rsalar, taqdim qilinayotgan materiallarni o'zlashtirish, milliy qadriyatimizning ajralmas qismi bo'lgan ajdodlarimiz ma'naviy boyliklaridan bahra olishimiz birmuncha osonlashgan bo'lardi. E'tirof etish kerakki, aruzshunoslik kutubxonasining bu qadar boyligiga qaramay, mumtoz she'riyat poetikasining ushbu sohasi bo'yicha bilimdonlar juda kam. Bunday vaziyatning yuzaga kelishiga sabab esa, bizningcha, faqat bir omil – metodist va adabiyotshunos olimlarning masalaga nisbatan e'tiborsiz munosabatda bo'layotganidir. Aruz nazariyasi tarixi ko'rsatadiki, mazkur sistema avval arab, keyinchalik fors, undan keyin turkiy xalqlar adabiyotlarida paydo bo'lgan va rivojlangan bizning she'riyat bilan mutlaqo aloqasi bo'lmagan, arab-fors aruzi uchun xarakterli bo'lgan masalalar ham yoritilib, o'rganilishi talab qilib kelinmoqda.

Akademik litseylarda mumtoz she'riy asarlarning nazariy asoslari yuzasidan quyidagi mushohadalarni bildirish o'rinli:

– Bugungi kundagi litsey darsliklarida berilgan shoirlarning ijod namunalarini sharhlab o'rgatmasdan talabaga tushuntirishning iloji yo'q. Bu borada joriy darsturdagi kamchiliklarni bartaraf etish zarur;

– Adabiyot qoidalar darsligi aynan ana shu mumtoz asarlarni o'rganish bo'yicha chuqur bilim beradi mana shu darslikni chuqurroq o'rgangan talaba aynan mumtoz asarlarni asl mohiyatini tushunib yetadi;

– akademik litseyda "Adabiyot qoidalari" darsligi uchun ajratilgan dars soatlari 16 soatni tashkil qiladi. Shundan 8 soati nazariy bilim berishga, 8 soati esa amaliy mashg'ulot uchun ajratilgan. Mana shu soatlar davomida talabalarda chuqur ko'nikma hosil qilish ;

MUHOKAMA

Qadim zamonlardan buyon ilmiy o'rganishda keng qo'llanib kelingan usullardan biri sharhlab o'rganishdir. "Sharh" arabcha so'z bo'lib ochish, bayon etish, oshkor qilish kabi ma'nolarni anglatadi. Navoiy asarlari lug'atida esa sharh aylamak, izohlamoq tarzida bayon etilgan. Ba'zi manbalarda sharh tavsifga o'xshab ketishi, bu atama garchi sharh bilan ma'nodosh bo'lsa-da, lekin u kengroq mazmunni anglatishi qayd etiladi. Yevropa ilmiy atamashunosligida sharh tushunchasi hamma vaqt ham bir xil ma'noni ifoda etmagan. Masalan sharh so'ziga rus adabiyotshunosligida komentariy atamasi to'g'ri kelib, u bayon etish, kabi ma'nolardan tashqari, keng ma'noda, ya'ni ilmiy tadqiqot xarakteridagi ishlarga nisbatan ham qo'llaniladi. Tajribali o'qituvchilarning fikricha, sharhlab o'qitish orqali, biror asar matnini izohlash jarayonida o'quvchilar notanish so'z ma'nosi bilan, ayrim so'zlarning ko'chma ma'nosi yoki bir so'zning bir necha xil ma'nolari bilan tanishadilar. Tarixiy-badiiy asarlarni o'rganish orqali arxaik shevaga xos, arab fors tilidan kirgan so'zlar ma'nosi oydinlashadi, o'quvchilar ko'z o'ngida o'tmish madaniyati oydinlashadi. Ba'zan darsda mavzuni badiiy asar nomini sharhlashdan boshlashga to'g'ri keladi.

1. Lingivistik sharh .

(Tushunilishi qiyin soʻzlar, maʼnosi notanish va noaniq soʻzlar izohi). Sharhning bu turini quyidagi soʻzlar qamrab oladi: arxaik soʻzlar, tarixiy soʻzlar, dialektizm, arab-fors soʻzlar izohi. Soʻzlarni shu tarzda izohlash uning qaysi tilga mansubligi haqida ham maʼlumot beradi. 2. Tarixiy-milliy sharh. Bu xil sharhda qadimiy milliy urf – odatlar, anʼanalar, udumlar bilan bogʻliq boʻlgan anʼanalar izohlanadi.

3. Tarixiy-adabiy sharh.

Bunda adabiy asarlardagi tarixiy davr bilan bogʻliq anʼanalar izohlanadi. Bundan tashqari asarlarni sharhlashda yana quyidagi turkum soʻzlar izohi boʻlishi mumkin: Geografik joy nomlari, Badiiy asardagi tarixiy shaxslar, ular haqidagi qoʻshimcha maʼlumotlar, xalq maqollari, iboralar va tasviriy vositalar, qahramonlarning ismi, tashqi qiyofasi, kiyim boshi, buyumlari. Son bilan ifodalangan soʻz va iboralar va hokozolar.

Bugungi kunda Akademik litsey talabalari uchun oʻrgatilayotgan mumtoz asarlar haqida mening shaxsiy mulohazalarim quyidagilardan iborat. Birinchi navbatda darslikni qayta koʻrib chiqish maqsadga muvofiq, chunki berilayotgan ijod namunalari bir qarashda oʻquvchilarni band qilib turishdek tuyuladi undan bir maʼnaviy ozuqa olish hollari juda kam holatlarda uchraydi. Jadid adabiyotining yirik namoyondalaridan biri Munavvar qori Abdurashidxonov shunday degan edi. “Har millatning maktab va madrasasi oʻldigʻi kabi, bizni ham maktab-madrasalarimiz garchi benizom va beusul oʻlsa ham, yoʻq demak darajada oz emas. Har millat avlodini tarbiyalash va taʼlimi ulumda koʻrsatgan himmat va gʻayrati kabi bizlarda ham oʻz maʼsum avlodlarini jaholat va gʻaflat zulmatida qolmoqigʻa hech bir rizolari oʻlmay, qoʻllaridan kelgancha taʼlim va tarbiyati avlodda qusurlik koʻrsatmakchi zotlar mavjuddirlar.

Va lekin dunyogʻa nima uchun kelgonini bilmay, ilm va maorifgʻa aslo ragʻbat qilmay, jonidin shirin bolalarini koʻcha-bakoʻcha kezdirib, bechora maʼsumning aziz umrini jaholat otashina yondirgʻuvchi behamiyat va bediyonat otalar ham oramizda oz emasdur. Koʻp dindoshlarimizni koʻrarmizki, oʻz farzandlarini aslo maktabgʻa bermay orqalaridin ergashtirib, ruslar eshigida oʻzlari kabi xizmatchilikka oʻrgatib, dunyo va oxiratning saodati oʻlgʻon ilm va maorifdin mahrum qoʻymoqdin hech bir ibo qilmaslar. Baʼzi azizlarimiz bordurki, oʻgʻlini qoʻlidin tutib maktabga olib borur. Muallimdan tolib qilurgʻa: “Taqsir, shu oʻgʻlimni goʻshti sizniki, ustixonni bizniki, bir iloj qilib, tezlik ila naqd va nasiya yozmoqni oʻrgatib berursiz”, der. “Eshagiga yarasha tushovi” degan oʻzbek maqolicha, muallimlar ham aksarlari qonuni taʼlim-tarbiyadin butun-butun bexabar kishilar oʻlub, balki oʻquv va yozuvni ham lozimincha bilmasliklari vajhidan bechora maʼsumalarni isteʼdodi zotiyasigʻa nazzora ikki yil zarifida jamiʼ lavozumoti diniyani bildirmoq mumkin oʻlgʻon holda, toʻrt-besh yilgʻacha hijja usuli birla dunyo va oxiratga foydasi boʻlmagʻon Fuzuliy, Navoiy, Xoʻja Hofiz va Bedil kabi mushkul manzuma kitoblargʻa umri azizini barbod etarlar.

Ey vatandoshlar! Diqqat nazari ila boqing! Bir bolani maktabgʻa bermakdan maqsudi vojibot diniyamiz oʻlgʻon ilmi qiroat, masoili eʼtiqodiya, farz, vojib, sunnat mustahab, harom, makruh, namoz va roʻza, haj va zakotlarni ham zaruroti dunyaviyamiz oʻlgʻon ilmi hisob, jugʻrofiya, tavorix, xususan, «Tarixi Islom» kabi foydalik ilmlarni bildurmoq oʻlgʻon holda johil domlarning «taʼlimi faloniy, qoshi qaro, qaro koʻzi, qaro yuzi, oh, soʻzi shirin», deb bolalarni fasod axloqigʻa birinchi sabab oʻladurgʻon manzuma kitoblar oʻlmish. Bu xususda otada ayb yoʻq, chunki bu bechorani eʼtiqodida bolani oʻqutmoq yolgʻiz naqd va nasiya yozdurmoqdin iboratdur. Muallimda ham ayb yoʻq, chunki bu zikr qilingʻon ulumi zaruriyalarni bechora muallimning oʻzi bilmas, balki baʼzilarini ismini ham eshitgan emas. Bechora na qilsun?

Nochor, befoyda bo'lsa ham maktablarda bolalarga o'qitgudek bulardan boshqa bir kitob topilmag'on zamonlarda o'zi o'qib, bilgan kitoblari shu kitoblar o'ldig'i chun eski o'runlarda eski tushlarin ko'rmakdurlar. Mani so'zimdan Fuzuliy, Navoiy, Xo'ja Hofiz, Bedillar kabi ulug' zotlarni tahqir qildi, deb gumon qilinmasun. Chunki mani g'arazim bu kitoblarni zotan befoyda demak emas, balki yosh bolalarg'a bu kitoblarning ta'limi befoyda, demakdir. Misola bir bolaga Fuzuliy o'rniga ilmi qiroat, Navoiy o'rniga masoili e'tiqodiya, Xo'ja Hofiz joyiga masoili amaliyot, Bedil badalig'a ilmi hisob o'qitilsa, din va dunyosi uchun qancha foydalar hosil qilib, musulmon o'lur."

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, mumtoz asarlarni sharhlab o'rganishda zamonaviy va milliy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish samaradorligi quyidagicha tahlil qilindi:

Mumtoz nasr namunalarini umumiy o'rta ta'limda o'qitishda, pedagogik texnologiya yangi vositalar va axborot usullarini qo'llash bir muncha ishimizni osonlashtiradi

- har qanday pedagogik texnologiyaning o'quv tarbiya jarayonida qo'llanishi shaxsiy xarakterdan kelib chiqqan holda, talaba yoki o'quvchini kim o'qitayotganligi va o'qituvchi kimni o'qitayotganiga bog'liq;

- Mumtoz asarlarni turli interfaol metodlardan foydalanib sharhlashda o'qituvchi ijodiy yondashuvining omili sifatida e'tirof etiladi;

REFERENCES

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent, Ma'naviyat, 2008. 139-bet.
2. Umumiy o'rta ta'limning Davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi. - T.:Fan, 2010.
3. B.To'xliyev. Adabiyot o'qitish metodikasi. Toshkent, Alisher Navoiy nomidagi .O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2010, 8-9- betlar.
4. Valixo'jaev B. O'zbek adabiyotshunosligi tarixi.Toshkent, 1993, 138-139- betlar.
5. Munavvarqori Abdurashidxonov "Bizni jaholat - jahli murakkab" , "Taraqqiy" gazetasi, 1906 yil, 14 iyun